

Železnorudné doly u Salajny

Jiří Hlávka, Správa CHKO Český les

Dnešní příspěvek k historii dolování bych rád věnoval jižní části chebské pánve, kde se v minulosti na řadě míst dobývala drobná ložiska železných rud. Nejvýznamnější lože rud limonitu jsou situována v třetihorních štěrko-písčích v okolí obcí Salajna (Konradsgrün) a Velká Šitboř (Gross Schüttüber, resp. Grossschöd). Doly v oblasti Velké a Malé Šitboře bývají v historických pramenech obvykle označovány jako „schöder“, takže zpočátku se jevila lokalizace těchto míst téměř jako detektivní pátrání. Paradoxně je v císařském otisku katastrální mapy z roku 1839 v jižní části Velké Šitboře zřetelně vyznačen důl Jakub, přestože mapování důlních děl se katastrální mapy veskrze nevěnují. Dolová pole u Salajny byla situována v severozápadním okolí obce, směrem na lokalitu Nový Dvůr.

Dodnes lze v místech kde býval důl Jakub nalézt ukázky železitých třetihorních slepenců. Foto: Jiří Hlávka.

V úvodu je třeba upozornit, že místa spojená s těžbou chudých limonitových rud, lze označit jako „doly“ jen s velkou nadsázkou. Vzhledem k mělkému uložení železnorudných sedimentů se totiž jednalo převážně o plošně rozsáhlé povrchové odklzy, svojí hloubkou zřejmě nepřesahující 2,5 m. Těžbě se věnovali místní obyvatelé a jejich rodinní příslušníci, kteří si touto činností přivydělávali vedle práce na poli.

Historie dolování v oblasti

Počátky dolování u Salajny jsou kladeny do prvních let 18. století, kdy „...v roce 1712 bylo pracováno na dole U Božího požehnaní (Zum Gottes Segen)“ (Pröckl 1877). K tomuto období bohužel postrádáme bližší informace. Bohatě množství údajů nacházíme z období let 1820–1870, kdy jsou zdejší doly velmi úzce spjaty s historií železářny hraběte z Berchem-Haimhausenu v Broumově. Železářský podnik, který byl založen na panství Chodová Planá v roce 1744 se v 18. století potýkal se značným nedostatkem vlastní rudy. Přibližně 2/3 potřebné suroviny se dováželo z hornofalckého Ambergu nebo z dolů u Arzbergu a Schirndingu. Tuzemská ruda se dovážela z Hlavna u Sokolova (Hofmann 1990). Ještě v roce 1815 žádá hraběnka Johana z Fuggerů zemské gubernium o prominutí cla na dovoz 5000 žejdlíků (980 tun) rudy z Arzbergu. První zmínky o dodávkách vlastní rudy a zisku z vlastních dolů u Salajny pocházejí z let 1819–1822 (SOA Plzeň-1).

Důl Svatý Jiří

V srpnu roku 1822 byla zapsána propůjčka dolové míry Svatý Jiří (Sct. Georg) u Salajny, jejímž držitelem byl Georg Lorenz Zeidler, místní sedlák. Dnes je obtížné rozhodnout, zda se v místě těžilo již dříve, či se jednalo o nový nález rudného lože. Lze se však přiklonit k první variantě, protože zápis propůjčky byl zřejmě učiněn

z povinnosti, kterou ukládal nový císařský patent z roku 1819. Podle něj se dolová míra stanovila v obvyklých rozměrech 56×224 sáhů (106×423 m) s právem těžby do hloubky 100 sáhů. Hranice důlního pole se nacházela přibližně 300 metrů západně od osady Leimbruck (místo, kde silnice Mariánské Lázně–Cheb překonává Šitbořský potok). Zeidler byl v oboru dolování zřejmě bezradný a postrádal jakýkoli kapitál, takže pověřil vedením prací a účetnictvím Wolfganga Baumanna, šichtmistra železářny v Broumově. Ten obratně využil situace a již 25. října 1822 si nechal připsat na svojí osobu třetinový podíl dolu Sv. Jiří. Broumovská železářna zaručovala Zeidlerovi v podstatě neomezený odbyt vytěžené rudy a více méně bezprácny zisk, což vedlo k tomu, že další třetinu podílů „kuxů“ prodal hraběti Kajetánovi z Haimhausenu. Důl Sv. Jiří byl intenzivně těžen ve 20.–30. letech 19. století a poskytoval pravidelný zisk. Těžba zřejmě vrcholila v roce 1826, kdy za jeden kvartál důl poskytl 8100 žejdlíků rudy (1450 tun) a zisk činil 4027 zlatých. Hrabě zřejmě nesl s nelibostí Baumannův podíl na dolech. V roce 1835 jej tedy zplnomocnil vrchním dozorem nad všemi doly a Baumann byl nucen Kajetánovi z Haimhausenu své kuxy prodat.

Důl Wolfgang

Již v září roku 1822 se ukázalo, že rudné lože pokračuje za hranice dolu Jiří k západu do míst, která jsou dnes označována „V luhu“. Zdejší pole vlastnil Jakob Fröhling ze Salajny a lesní pozemky náležely Lorenzovi Sommerovi. Oba se chtěli na dolování podílet a vyřešit tak spornou situaci s rozšiřujícím se dolem Jiří. Založen byl důl Svätý Wolfgang na obvyklé dolové míře, kde oba noví majitelé získali po jedné čtvrtině a zbývající polovina připadla Zeidlerovi. V roce 1837 prodal Georg Lorenz Zeidler svojí čtvrtinu Kajetánovi z Haimhausenu. Rozdělení podílů možná bylo příčinou, že důl Wolfgang nikdy nebyl v minulosti tak intenzivně těžen, jako důl Jiří, kde měl hrabě většinu ze zisku. V roce 1858 došlo k vážné rozepři s podílníkem Matoušem Fröhlingem. Ten začal bránit další práci na dole Wolfgang s tím, že požaduje buď větší podíl v těžářstvu nebo vyplacení odškodného za zničené pozemky. Nakonec Fröhling fyzicky napadl vrchnostenského dozorce Langeru. Spor, který se vlekl tři roky nakonec Fröhling prohrál. Vrchnostenská správa

V obci Salajna lze spatřit krásné ukázky typických hrázdných usedlostí. Foto: Jiří Hlávka.

však bylo nařízeno uvést vytěžené pozemky do použitelného stavu. V důsledku rozepří byla těžba na Wolfgangu na dva roky pozastavena. Od roku 1862 pak pokračovala nepřetržitě až do hromadného útlumu železářství v našem pohraničí.

Důl Jakob

Důl Jakob, jak již bylo zmíněno v úvodu, ležel při jižním okraji obce Velká Šitboř, na pravém břehu potoka. V archivních pramenech nacházíme pouze u tohoto dolu konkrétní zmínku, že byl těžen již v 18. století. Dne 24. prosince 1821 získává broumovská železářna polovinu dolu Jakob od držitele propůjčky Antonína Rotha. Přesnější údaje o výši produkce lze sledovat od roku 1826, kdy se zde vytěžilo 2120 žejdlíků rudy.

Podíl na těžbě byl až do zániku železnorudných dolů stabilní, přičemž polovina náležela Lorenzovi Irrgango-
vi ze Šitboře a druhou polovinu vlastnil hrabě Kajetán
z Berchem-Haimhausenu. Správce broumovských hutí
Karel Hösel se ve svých hlášeních daňovému úřadu
zmiňuje o těžbě „pelosideritu“ (zásadité, tudíž dobře
tavitelné Fe-rudě) z této lokality. Ve druhé polovině 50.
let 19. století se podařilo nasmlouvat dodávky většího
množství rudy z dolu Jakub pro Lindheimovu vysokou
pec v Karolině dolině u Plané. V této souvislosti správce
Hösel upozorňuje hraběte, že těžba bude muset probí-
hat „hlubinně“ do úrovně 3 sáhů (asi 5,5 m) pod povrch
a bude třeba razit odvodňovací štoly, což značně pro-
draží dosavadní náklady. K postupu do větších hloubek
tehdy zřejmě nedošlo. Z dochovaných materiálů lze však
vyčíst, že důl Jakub měl na rozdíl od ostatních dolů vyba-
vení pro jámovou těžbu a spotřebovával určité množství
dřeva určeného pro výztuž, či roubení jam.

Pro úplnost lze zmínit, že v roce 1854 hrabě Kajetán
z Haimhausenu koupil od sedláka Johanna Webera
těžební práva na dole St. Johann u Malé Šitboře, který
potom nesl název Kajetán a Vilemína a několik let po-
skytoval jistý výtěžek.

Provoz na dolech

Vlastní těžba zůstávala plně v režii místních sedláků.
Do roku 1857 vykonával dohled nad dolováním hutní
správce, resp. šichtmistr z Broumova. Ruda byla kopána

krumpáčem do maximální hloubky 3 metrů a pečlivě
tříděna na předepsané sorty. Dne 11. února 1856 bylo
hrabětem Kajetánem z Berchem-Haimhausenu ustanov-
veno jediné těžařstvo, které zahrnovalo podílívníky všech
zmíněných dolů. Dne 31. října 1857 byl v souladu s císař-
ským nařízením správcem Höselem vypracován provozní
řád na dolech a k dozoru nad doly byl ustanoven štajgr
Bartolomäus Langer (SOA Plzeň-2). Spolutěžaři měli
za povinnost pečlivě evidovat vytěženou a odvezenou
rudu, nakupovali drobný materiál a dřevo pro potřebu
dolů a platili formanům za dopravu a mzdu dělníkům.
Vzniklé náklady jim byly čtvrtletně propláceny ze sa-
mostatné pokladny těžařstva. Ve výdajích pak bylo
účtováno 26–30 krejcerů za vytěžení a úpravu jednoho
zejdlíku rudy (195 kg). Ruda byla těžařstvem prodávána
převážně broumovské železárně, ale také vysokým pe-
cím v Karolině dolině, Tachově, Halži, ve Frauenthalu pod
Přimdou a železářským hamrům v Lazech a Treppen-
steinu. Prodejní cena se pohybovala od 50 kr. do 1,5 zl.
Ostatní náklady byly naprosto zanedbatelné, takže doly
byly po většinu času ziskové. Kopáčům byla vyplácena
mzda od 35 do 42 krejcarů za dvanáctihodinovou práci.
V dobách nejvyšší těžební aktivity zaměstnával důl Jiří
16 dělníků, na dole Wolfgang většinou pracovali čtyři
lidé a na Jakubu těžili max. dva dělníci. Při práci byly
často zaměstnány ženy a děti. V roce 1855 uvádí správce
Hösel, že na všech zmiňovaných dolech je zaměstnáno
17 mužů, 14 žen a 56 dětí.

*Pozůstatky těžební činnosti západně od obce Salajna,
které zřejmě nesouvisí s popisovaným tématem. Foto: Jiří Hlávka.*

Praní rud na Šitbořském potoce

Vytěžená ruda se v souladu s ustanovením těžařské smlouvy třídila na dvě sorty – kvalitnější kusový limonit („Stuffen“) a rozsypavý pískovec, resp. štěrkopisek, kde ruda tvořila pouze tmel mezi drobnými zrny křemene („Wascherze“). Jak německý název napovídá, chudší sorta těžené suroviny, která v podstatě převažovala, byla určena k praní, které se odehrávalo v mokrých úpravkách, tzv. „prádlech“ (Wäsche). Praním se ruda obohacovala, zbavovala se hlíny a jemného křemitého písku, přičemž se odplavila obvykle 1/3 celkové hmotnosti. Každý důl měl jedno až dvě prádla, takže na Šitbořském potoce jich musela být celá kaskáda. V listopadu roku 1856 podali starostové okolních obcí na praní rud stížnost k okresnímu úřadu do Chebu. Dne 4. května následujícího roku došlo v Salajně k nepokojům a okresní úřad byl nucen 14. května 1857 svolat do Leimbrucku úřední komisi k řešení sporu. Komise se zúčastnili těžaři – Wenzl Klumpar (kontrolor hutního úřadu v Broumově), Georg Adam Sommer ze Salajny, Georg Lorenz Irrgang a Georg Walter z Velké Šitboře. Za žalující stranu byli zastoupeni obyvatelé obcí Salajna, Velká Šitboř, Grün, Tuřany, Lipoltov, Trpeš, Leimbruck, Milíkov, Jesenice, Odrava, Obilná a Potočiště. Konstatováno bylo, že důl Svatý Jiří má v Salajně od roku 1822 dvě prádla, kde se obvykle čtyři měsíce v roce pláchne 3000 žejdlíků rudy (asi 600 tun), přičemž se prádlo platí 6 krejcarů za žejdlík. Obyvatelé si stěžují, že voda potoka je značně znečištěna a ničí porost okolních luk, takže je zde znehodnocena pastva. Kontrolor broumovské železárny upozornil zúčastněné, že voda i odpad z rudy jsou zcela nezávadné a komise shledala, že okolní louky jsou naprosto v pořádku. Žalující strana ovšem namítala, že v potoce se nadá máčet len a nemůže z něj pít dobytek. Poblíž Leimbrucku se nacházelo další prádlo H.D. Lindheima, majitele železárny v Karolině dolině u Plané, který v blízkosti Svatého Jiří provozoval od roku 1850 důl Hugo. Další prádlo u Leimbrucku náleželo Georgu Walterovi z Velké Šitboře, který těžil od roku 1848 u Salajny na dolové míře František a rudu prodával Lindeimovým hutím. V roce 1854 se zavázal smlouvou s hrabětem Kajetánem z Haimhausenu k výhradním dodávkám rudy pro potřebu železárny v Broumově. U Velké Šitboře se nachází prádlo Georga Lorenze Irrganga, na jehož pozemcích je v provozu důl Jakub. Zde je tři měsíce v roce upravováno přibližně

1200 žejdlíků rudy. Důl Wolfgang pláchne ročně 3000 žejdlíků rudy na prádlech v lese západně od Salajny na Jesenickém potoce. V závěru nechala žalující strana zaprotokolovat, že praním rud jsou majitelé gruntů vážně poškozováni a nesouhlasí s provozem prádel v období od jara do konce senoseče. Úprava rud může být realizována od 1. srpna do příchodu zimy. O tom, že nařízení nebylo těžaři respektováno, svědčí opakované stížnosti chebského úřadu z následujících let. Oprávněný odpor broumovského hutního ředitelství se zase opíral o ustanovení horního zákona. Spor se nepodařilo vyřešit ani báňskému komisařství v Horním Slavkově, takže těžaři začali k praní rud využívat vody Jesenického potoka z území obce Palič (SOA Plzeň-3).

Zánik železnorudných dolů

Zdálo se, že výnosné dolování na jihu chebské pánve potrvá věčně. Těžba byla laciná a rudy byl rovněž dostatek. Navíc se hrabě Kajetán z Haimhausenu ve smlouvách zavazoval k odebrání jakéhokoli množství vyprodukované železné rudy. Po roce 1866 však vznikaly broumovské železárně výrazné odbytové potíže. Na dolech se začaly hromadit zásoby a od roku 1868 byla střídavě přerušována těžba. V roce 1869 již nebyl v provozu ani jediný důl a rovněž vypršely lhůty povolené báňskými úřady. Tehdejší správce vrchnostenského úřadu v Chodové Plané Jakub Fritsch do poslední chvíle předpokládal, že se po otevření dráhy císaře Františka Josefa II. změní kritická odbytová situace a zlevní se doprava rudy. V roce 1871 bylo úředně zrušeno těžařstvo provozující doly mezi Salajnou a Šitboří a ukončena tak padesátiletá historie zdejší produkce železných rud. Vzhledem k jisté „rekultivaci“, kterou si již ve své době vymohli majitelé dotčených pozemků, pozůstatky po dolování zanikly takřka beze stopy.

Literatura:

Pröckl V. (1877): Eger und das Egerland.... pp. 243, 255–257.

Hofmann G. (1990): Železná huť na bývalém velkostatku Chodová Planá. – Hutnické listy, 45: 451–455.

Archivní prameny: SOA Plzeň, fond Velkostatek Chodová Planá:

1 – N-198, inv.č.704 – Extrakty-Schichtamt Broumov, Summarische Geld Extrakts 1815–1824

2 – N-31, inv.č.235 – Eisen-Drahtwerke Broumov 1821–70, Einfuhr Eisenstein 1815–55

3 – N-31, inv.č.235 – Eisen-Drahtwerke Broumov 1821–70, Acta Konradgrün-Schöd